

A. N. Kononov *İstoriya İzüçeniya Tyurkskih Yazıkov v Rossii. Dooktyaberskiy Period*, 272 s., Akademii Nauk SSSR, Institut Vostokovedeniya Lenigradskoe Otdelenie, Leningrad, 1972.

Pod redaksiyei s vvedeniem A. N. Kononova: *Biobibliografiçeskiy Slovar' Oteçestvennih Tyurkologov Dooktyabrskiy Period*, 342 s. *Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1974.*

Kurumumuzun sayın onur üyesi ve tanınmış Türkiye Türkçesi gramer-cisi Akademik Prof. Dr. Andrey N. Kononov, yurdundaki Türkolojinin doğuş ve gelişiminin tarihi ile de yakından ilgilenmektedir. Kononov bu tarihi önce Sovyet-öncesi ve Sovyet-berisi şeklinde ikiye bölmüş, sonra bu bölümleri de tarih ve biyobibliyografya olarak ikiye ayırmıştır. Yukarda adları yazılı iki kitaptan ilki Sovyet-öncesi Türkoloji tarihi, ikincisi de Sovyet-öncesi Rusya'daki biyobibliyografya sözlüğüdür.

Birinci kitap 5 ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm "Rus Türkolojisinin Tarih Öncesi (XVIII. yüzyıla dek)" başlıkla, daha çok Türk-Rus ilişkilerinin başlangıcını özellikle coğrafya, siyaset ve komşuluk bakımından ele almış bulunmaktadır, şu ayrıntılarla: 1. Giriş; 2. Rus yıllıklarında Türkler ve Türk dilleriyle ilgili tanıtımlar; 3. Kiev Ruslarında Türk dilleri konusunda bilgi; 4. Moğol-Tatar akınları, *tolmac*'lar ve ilk sözlük denemeleri, Türklerin Orta Asya ve Sibiryaya ile ilgileri; 5. Türkoloji alanında gereç toplamalar ki bizi I. Petro (1672-1725) çağına ulaştırır.

Bu bölümde X. yüzyıl başlarından bu yana Ruslarla Hazar, Kuman, Bolgar, Kırım ve Kafkas Türklerinin ilişkilerini ve Kiev büyük-knyazı İgor'un (ölm. 945), 941-944 yıllarında Bizansla bir anlaşma yaptığını, İgor'un oğlu Svyatoslav'ın 965, 968 yıllarında Kuman Türkleriyle (Rus. Polotvı) çarpışmalarını görürüz. XII. yüzyılda Svyatoslav'ın oğlu İgor Svyatoslaviç (1151-1202), 1178'de Novgorod-Severskiy, 1198'de Çernigorskiy knyazı olmuş, 1185'te de Kuman Türkleriyle çarpışmış ve bu çarpışma en eski Rus destanına konu olmuştur: "İgor alayının destanı" (Rus *Slovo o polku İgoreve* (yazma yılı 1377, bulunuşu 1795, Borodin, Rimskiy-Korsakov ve Glazunov tarafından operaya (Knyaz'-İgor) çevrilişi 1869-1889).

Vladimir Monomağ iki oğlunu da, 1107'de ve 1117'de Polovets (Kuman) kızları ile evlendirdi. 1159'da Başkurtlarla Peçenekler sahneye girer, XIII. yüzyılda Moğol-Tatarlar işe karışır, 1303'te *Codex Cumanicus* yazılır, 1496'da ilk olarak Türkler Moskova'ya bir büyükelçi gönderir, III. İvan, (1453-1505) gününde Ruslar Tatar boyunduruğundan kurtularak Volga-Hazar denizi hattını tutarlar. 1552'de Türklerin Kazan hanlığı, 1554'te Astrahan hanlığı kurulur. Ruslar XVII. yüzyıl sonunda Türk dil gereçleri toplamağa koyularak Türk lehçelerini yakından tanımağa başlar.

Kitabın ana bölümlerinden ikincisi "Rusyada bilimsel Türkolojinin başlangıcı (XVIII. yüzyıl başı)" başlığını taşır. Alt bölümleri de şöyledir: 1. I. Petro'nun (Pyotr Velikiy) bu alandaki hazırlıkları. 2. Dmitriy Kantemir'i (1673-1723) Doğubilgisi alanındaki çalışmaları; 3. Bilimler Akademisinde Doğubilgisi, Teofil Z. Bayer (1694-1738); 4. Georgiy Kehr'in (1692-1740) çalışmaları, Rus imparatorluğunda "Doğubilgisi ve Doğu Dilleri Akademisi ya da Kurumu" tasarısı, 1733; 5. XVIII. yüzyılda Bilimler Akademisinde dil anıt ve kalıntılarını toplama seferleri; 6. Ebülğazi Bahadır Han'ın (1603-1664) "Şecere-i Terakime"sini toplama, Rusçaya çevirme, yayımlama ve inceleme tarihi; 7. Vasiliy N. Tatişçev (1686-1750), Pyotr I. Riçkov'un (1712-1777), Kiriak A. Kondratoviç'in (1703-1790 sıraları) ve Mahmud Abdrahmanov'un (XVIII. yüzyıl başları) sözlük alanındaki çalışmaları; 8. XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl başında büyük küçük Türkçe sözlük ve Türkçe konuşmayı öğreten kitap yazma çabaları; 9. Rus ve Türk dil ve lehçelerinin karşılaştırmalı sözlükleri; 10. Dmitriy Damaskin'in (1737-1795) sözlüğü, Sagit Hal'fin'in sözlüğü (1785), anonim Çuvaş sözlüğü (1785). Kitabın bu ikinci bölümünde başlıca iki siyaset adamı dil işlerine karışmıştır. Birincisi imparator I. Petro, ikincisi Moldavya gospodarı Dmitriy K. Kantemir (1673-1723). I. Petro'nun dil işi ile ilgili 3 ukuzu vardır, 1711 de Sultan III. Ahmed'e karar çıkardığı "Manifesto'nun Besarabya ve Kırım Tatarcasına çevirisi; 1716'da çıkardığı "Senato Ukuzu", okullarda Türk, Arap ve Fars dillerinin öğretilmesiyle ilgili, 1724'te hassa kolbaşısı Rummyantsev'in Türk dili ile ilgili olarak İstanbul'a gönderilmesi. Tatar asıllı olup Moldavyada doğan ve yaşayan, Hristiyanlığı kabul eden, İstanbul'un Rum çevrelerinde yetişen Türkçe, Arapça ve Farsça bilen Kantemir ise ilkin 1693'te, ikinci kez de 1710'da Osmanlı devletine bağlı olarak yurdunun gospodarı olmuş, fakat 1711'de Türklere hainlik ederek I. Petro'nun tarafını tutmuş, her ikisi de II. Ahmed tarafından 1711'deki Prut seferinde (Stanileşti savaşı) yenilgiye uğramış. Rusyaya sığınan Kantemir 1715-1716 yıllarında Latince *Historia incrementorum atque decrementorum aulae othomanicae* (Osmanoğullarının yükselişi ve çökmesi) adlı kitabı yazmıştır.

Kitabın kalan üç bölümünün özeti şöyledir: Üçüncü bölüm, “Rus bilim-ler Akademisinde Türkoloji (XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başı)”. 1. Bilimler Akademisinde Doğa bilimleri. Heinrich J. Klaproth’un çalışmaları; 2. S. S. Uvarov’un “Asya Akademisi Tasarısı” (1810); 3. “Asya Müzesi” (1818-1930) ve Bilimler Akademisinde Türkoloji; 4. XIX. yüzyılda Bilimler Akademisinin araştırma seferleri.

Dördüncü bölüm: “Rus bilimsel kuruluşlarında Türk dilinin okutulması (XVIII. yüzyıl-XX. yüzyıl başı): 1. Moskova Üniversitesinde Akademik Gimnazya; 2. Astrahan millî okulu; 3. İlk Kazan Gimnazyası; 4. Rus üniversi-telerinde Türk dili öğretimi: Harkov, Kazan, Moskova, St Petersburg; 5. Doğu Dilleri Lazarev Enstitüsü (1815-1918); 6. Dışişleri Bakanlığının Asya bölümün-de doğu dilleri öğretimi (1823-1918).; 7. Odessa Rişel’ev Lisesinde Doğu Ens-titüsü (1828-1856); 8. Yabancı dil kursları (1901-1906), Doğu Bilgileri Kurs-ları (1906-1909), Pratik Doğu Akademisi (1910-1918); 9. Türk dillerini kal-kındıran öğretmen okulu, şkol, gimnazya vb. kurum ve kuruluşları; 10. Türk dilinin kalkındırılması için din okulları, Altay ve Yakut din adamları, misyonlar ve misyonerler.

Beşinci bölüm: “Rusya’daki Türkoloji tarihinden”: 1. Türk gramerleri, sözlükler ve öğretim kitapları; 2. Fonetik-gramatik yapı kitapları; 3. Türk anıtları: runik, eski Uygur, Arap yazılarıyla; 4. Türk dillerinin sınıflanması, ulu al Türkologlar ve yapıtları; 5. Türkçe yazmalar üzerinde çalışmalar; 6. Rus dilinde türkizimler.

Sonuç, sonsöz, yazar adları ve bibliyografya

*

Prof. Kononov biyobibliyografik kitabını yazmak için yardımcıları almıştır: V. G. Guzev. N. A. Dulina ve Yu. A. Li, çünkü alan çok geniş ve en küçük ayrıntılara dek derinleşen kitabın ilk 90 sayfasında Türkoloji tarihi, araştırma seferleri vb. bakımından Rusya’daki alan kayıtlı en eski tarihten 1918’e dek, lehçe ayrıntılarıyla birlikte ele alınmıştır, şu sıraya göre; Azeri, Osmanlı, Türkmen, Kırım-Tatar, Tatar, Mişer, Başkurt, Kazak. Özbek, Yakut, Çuvaş Kırgız, Şor, Karakalpak, Karaim, Karaçay-Balkar, Kumuk, Nogay, Tuva, Yeni Uygur, Sarı Uygur, Salar, Çulum, Baraba-Tatar, Tomsk-Tatar. Asıl biyobibliyografya bölümüne 91-297. sayfaları ayrılmış bunu kısaltmalar dizini izlemiş (s. 298-327), arkadan kişi adlarıyla (s. 328-338), dil, lehçe adları (s. 339-341) gelmiş ve “içindekiler” dizini ile yapıt tamamlanmıştır. Türkolog resimleri yoktur.

Sözlük bölümünde 300 kadar Türkolog biyobibliyografisi vardır: dilci, filolog, etnograf, tarihçi vb. Bunlardan 85’i Türk asıllı. Rus asıllı olmayanlar

arasında Polonyalı (B.B. Senkovskiy, E.K. Pekarskiy, S.V. Yastremskiy vb.), Alman, (G. Yu. Klaproth, V. V. Radlov, O. N. Böhlingk, B. A. Dorn, H. D. Fren, V. V. Barthold vb.), Fransız (P. İ. Demzon [Demoison] F. F. Şarmua [Charmois] vb.), Finli (M. H. Kastren [Castrén vb.]. İsveçli (M. M. Robek, İ. P. Fal'k vb.), Yunanlı D. A. Agafi), Rum (A. Handjeri, G. M. Vlangalı, K. G. Vamvaki vb.), Ermeni (L. Z. Budagov. M. Salatyan, S. G. Tserunyan vb.), Gürcü (İ. L. Tsilossani), Musevi (D. A. Hvol'son) [Chwolson] olanlar vardır.

Hiristiyan Rus adlarıyla gösterilen dilcilerden kimi de Türk asıllıdır; örneğin Nikolay F. Katanov (1862-1922) Hakas Türklerinden, İvan Yu. Yakovlev (1848-1938) ile Vasiliy G. Yegorov (1880-1974) da Çuvaş Türklerindedir. Türk asıllı olan dilcilerden kimi de (Şevket Abdurrahman, Hasan Nuri Kadızade, Hacı Osman Kutluoğlu) İstanbul'da ya da Selânikte doğmuştur. Örneğin sözlüğün başında yer alan Şevket Abdurrahman (1854-?) Selânik'te doğmuş, İstanbul Harbiyesinde yetişmiş, 1877-1878 harbinde Ruslara esir düşmüş, 1878-1880 yıllarında Rus ordusunda görev almış, 1880-1882 yıllarında doğu Sibiryada bulunmuş, 1882'de Avrupa Rusyasına gelmiş, 1884'te asteğmen olmuş, 1885-1897 yıllarında Petersburg üniversitesinde Türkçe okutmanı olmuş ve Plevne savaşını da anlatan askerî yazılar yazmıştır.

Sözlükte yer alan Rusya Türkleri Kazan Tatar, Özbek, Kafkas Türkleri, Türkmen, Kumuk, Kazak, Azeri, Buharalı, Kırımli, Başkurt, Altay, Çuvaş Yakut, ve Karaim topluluklarındandır. Bunlar arasında Kazak Türklerinden İbrahim Altınсарın (1841-1889), Çokay Velihanov (1835-1865), Azeri Türklerinden Aleksandr Kazem-Bek (1802-1870), Mirza Fethah Ahundov (1812-1870), Neriman Nerimanov Necefoğlu (1870-1925), Sultan Mecit Ganizade (1866-1944), Kazan Türklerinden de İbrahim Halfin (1778-1829), yine aynı aileden Sacit ile oğlu İshak, Abdülkayyum Nasrî (1825-1902), Hüseyin Feyzhanov (1828-1866), Halimcan İbrahimov (1887-1938) kitapta önemle belirtilmiştir.

Sözlükte yer alan Türkologlar. I. Petro'nun 1700-1702 deki ukazıyla Türkçeye verilen önem üzerinde belirmeye başlar (1709 Poltava savaşında Ruslara esir düşen ve 1730'da *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia*'yı yazan İsveçli Rh. J. von Strahlenberg, tabiatıyla, sözlükte yoktur). Orada, 1801'de bir Kazan Türkçesi gramerini yaan Yosif İ. Giganov İ. numaralı Rus Türkoloğu olarak görülmektedir. İbrahim Halfin, gramerini 1809'da bastır-
mıştır. Grigoriy İ. Spasskiy eski Sibir anıtlarını (Orhon vb.) 1818-1827 yıllarında "Sibirskiy Vestnik" adlı dergide tanıtmış, Julius Klaproth Asyadaki eski ve yeni Türk dillerini de tanıtan *Asia Polyglotta* adlı kitabını 1823'te Pa-

riste bastırması, Alekandr Kazem-Bek 1839'da Türk Tatar dillerinin genel gramerini 1839'da yayımlamış, Alexandre Handjéri'nin *Dictionnaire français-arabe-parsan et turc* adlı 3 ciltlik sözlüğü 1840-1841'de Moskova'da çıkmış, İl'ya N. Berezin *Recherches sur les dialectes musulmans, I. Système des dialectes turcs*" ü 1848'de ortaya koymuş, Otto von Böhtlingk'in *Über die Sprache der Jakuten* adlı 2 ciltlik kitabı da 1848-1851 yıllarında St. Petersburgda yayımlanmıştır.

Bundan sonraki başlıca yayınlar şöyle sıralanabilir: N. Ya. Biçurin 1851'de, G. N. Potanin de 1876'de Orta Asyayı tanıtmışlar, 1857 de M. A. Castrén Koybal v Karagas lehçelerini işlemiş, N. İ. İl'minskiy 1861'de Kazan üniversitesinde Türk-Tatar dillerini incelemiş, 1866'da V. V Radlov Türk lehçelerinden örnek metinler toplamağa ve dili etraflı olarak incelemeye başlamış, 1868-1871'de. L. Z Budagov Türk-Tatar lehçelerinin karşılaştırmalı sözlüğünü, 1868 de V. V. Vel'yaminov-Zernov Çağatay sözlüğünü (aslı: "Abuska" sözlüğü), N. İ. Zolotnitskiy 1875'te Çuvaş sözlüğünü, 1884'te de V. İ. Verbitskiy Altay-Aladağ sözlüğünü yayımlamışlar, 1873'te V. D. Smirnov Osmanlı yazını incelemeye başlamış, 1893'te P. M. Melioranskiy eski Türk lehçesini ele almış, aynı yılda V. V. Bartol'd "Kitab-ı Korkud"u konu edinmiş, 1895'te Abdülkayyum Nasrî 2 ciltlik "Lehçe-i Tatari"yi yayımlamış, aynı yılda V. A. Moşkov Balkan Türk lehçelerini incelemiş, yine aynı yılda N. İ. Asmarin Çuvaş sözlüğüne başlamıştır. 1896'da A. Ye. Krımskiy Türk yazını üzerinde Ukraynca bir inceleme ortaya koymuş, N. A. Aristov Türk etnografyasını ele almış, S. V. Yastremskiye de Yakutça üzerinde çalışmaya başlamıştır. 1897-1899'da V. V. Katarinskiy Kırgız ve Başkurt sözlüklerini çıkarmış, 1903'te N. F. Katanov Uryanha Türkçesini ele almış, V. A. Bogoroditskiy de Kırım Tatarcası üzerinde çalışmış, S. Ye. Malov 1904'te Mişer, 1909-1915 yıllarında da Doğu Türkistan dillerinin (Sarı Uygur vb.) incelemiştir. Aynı 1904 yılında A. N. Samoyloviç Türkmenceye, Kırım, Tatarcasına ve Türkiye Türkçesine yönelmiş, V. G. Yegorov da Çuvaşçayı ele almıştır. 1905'te E. K. Pekarskiy Yakut sözlüğünü yazmaya başlamış, 1906'da V. F. Minorskiy İran'daki Türk lehçelerini incelemeye koyulmuştur. 1910'da F. Ya. Korş Türk dillerinin sınıflanması yapmış, 1912'de P. Ye. Kuznetsov Orta Asya'daki dil harbini ele almış, 1913'te de V. A. Gordlevskiye Selçukçayı ve eski Osmanlıcaı incelemiştir.

Sözlükte genel olarak büyük yazarların bibliyografyası verilmeyerek, okuyucuya, ele alınan Turkoloğun ayrıca çıkmış olan bibliyografya kitapları gösterilmiştir.